

Dr. sc. Meldijana Arnaut-Haseljić, naučni saradnik / Research Associate
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i
međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu /
University of Sarajevo Institute for Research of Crimes
against Humanity and International Law

UDK 341.485(497.6 Sarajevo)“1992/1995“

Izvorni naučni članak

PRISILNI NESTANCI NA PODRUČJU SARAJEVA 1992–1995.¹

ENFORCED DISAPPEARANCE IN SARAJEVO FROM 1992 TO 1995²

Sažetak

Za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (1992–1995) na okupiranim područjima i gradovima u opsadi, među kojima je i Sarajevo, glavni grad države, izvršeni su, pored zločina protiv mira i sigurnosti čovječanstva, brojni zločini nad civilima i civilnim stanovništvom. U okviru istraživanja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava od posebnog interesa je pitanje prisilnih nestanaka, uzevši u obzir činjenicu da je veliki broj prisilno nestalih osoba za kojima se još uvijek traga. Početkom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu Sarajevo je nasilno podijeljeno na dva dijela kojima je zajednička činjenica masovno stradanje civilnog stanovništva. Na području okupiranog dijela grada bile su razmještene vojne formacije JNA i VRS, gdje su vršeni masovni zločini nad civilnim stanovništvom – zarobljavanje, zatočenje i ubijanje. Ukupan broj evidentiranih prisilno nestalih osoba u Bosni i Hercegovini za vrijeme agresije izvršene u periodu 1992–1995. je 34.965. Traga se za još oko 8.000 osoba. Brojne porodice još uvijek nisu ostvarile svoje osnovno humanitarno pravo – da saznaju istinu o sudbini svojih najmilijih.

Ključne riječi: *žrtve, prisilno nestale osobe, zločin protiv čovječnosti i međunarodnog prava, agresija, Bosna i Hercegovina, Sarajevo*

Summary

During the 1992-1995 Aggression against Bosnia and Herzegovina numerous crimes against civilians and the civilian population were committed, in addition to crimes against the peace and security of mankind in the occupied territories and towns under siege, including the Sarajevo Siege, the capital of the country. Within the study of crimes against humanity and international law, the question of enforced

¹ Istraživanje realizirano uz finansijsku podršku Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke.

² The Federal Ministry of Education and Science supported financially this research.

disappearances is of particular interest, taking into account the fact that a large number of forcibly disappeared people who police are still looking for. At the start of the Aggression against Bosnia and Herzegovina, Sarajevo was violently divided into two parts with mass starvation of the civilian population as a common denominator. Military units of the YPA and the VRS were deployed in the occupied parts of the city, where they carried out massive crimes against the civilian population - capture, imprisonment and killing. The total number of forcibly disappeared people in Bosnia and Herzegovina during the 1992-1995 Aggression is 34,965. For another 8,000 people the search is still ongoing. Many families still deprived of exercising their basic humanitarian law - to know the truth about the fate of their loved ones.

Keywords: *victims, enforced disappearance, crimes against humanity and international law, aggression, Bosnia and Herzegovina, Sarajevo*

Uvod

Ukupan broj evidentiranih prisilno nestalih osoba³ u Bosni i Hercegovini za vrijeme agresije izvršene u periodu 1992–1995. je 34.965.⁴ Traga se za još oko 8.000 osoba.⁵ Do danas na području Bosne i Hercegovine pronađeno je i ekshumirano više od 24.000⁶ posmrtnih ostataka iz pojedinačnih i masovnih grobnica prikrivenog lokaliteta koje su sadržavale tijela ili posmrtne ostatke nepoznatog identiteta uslijed počinjenih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Više od 22.000⁷ žrtava je identificirano i predato obiteljima kako bi bile dostojanstveno ukopane. Brojne porodice još uvijek nisu ostvarile svoje osnovno humanitarno pravo – da saznaju istinu o sudbini svojih najmilijih.

Pitanja prisilno nestalih osoba i potraga za njima predstavljaju izazov ne samo za njihove porodice nego i za predstavnike organa vlasti, nadležnih i odgovornih, odnosno svih involviranih u ovaj proces koji obuhvata potragu za pronalaženjem

³ Definicija pojma „nestala osoba” u državnom Zakonu uključuje civile i borce koji su nestali tokom oružanih sukoba u Bosni i Hercegovini. Osnovni uvjet da se neka osoba smatra nestalom osobom jeste: da porodica nema nikakvih vijesti o nestalom članu, da je prijavila nestanak i da o sudbini nestale osobe ne postoje pouzdane informacije. Da bi se neka osoba smatrala prisilno nestalom, navedena tri uvjeta moraju biti istovremeno ispunjena.

⁴ Prema podacima Instituta za nestale osobe Bosne i Hercegovine.

⁵ Prema podacima Međunarodnog komiteta Crvenog križa.

⁶ Prema podacima Instituta za nestale osobe Bosne i Hercegovine.

⁷ Od 34.965 osoba iz neverificiranog CEN-a, metodom DNK-analize identificirano je 13.300 osoba, a tzv. klasičnom metodom 8.235 osoba, što znači da je ukupno identificirano 21.535 nestalih osoba (prema podacima Instituta za nestale osobe Bosne i Hercegovine).

tijela ili posmrtnih ostataka, identifikaciju (pridruživanjem imena i prezimena, te datuma i mjesta rođenja kao i drugih osobnih karakteristika), utvrđivanje okolnosti pod kojima su izvršeni prisilni nestanci (oblici i karakteristike zločina), uzrok smrti i mjesto ukopa (privremeno – u pojedinačnim, odnosno masovnim grobnicama ili stalno – evidentirano grobno mjesto sa pripadajućim jasnim obilježjima).

Potruga za prisilno nestalim osobama

Porodice prisilno nestalih osoba su nadu u dobijanje informacija o sudbini svojih bližnjih polagali u službene organe koji su osnovani sa ciljem traženja prisilno nestalih i/ili vansudski zarobljenih osoba. Uvođenje prisilno nestalih u odgovarajuće liste te prikupljanje podataka o okolnostima nestanka i mogućim lokacijama posmrtnih ostataka bili su zadaci Državne komisije za razmjenu ratnih zarobljenika, koju je osnovala međunarodno priznata vlada RBiH, Komisije za razmjenu ratnih zarobljenika RS i Komisije za razmjenu ratnih zarobljenika HZ Herceg-Bosne. Pored ovih komisija i paralelno sa njima, djelovao je i Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY/MKSJ), čije su istrage vršene u Bosni i Hercegovini dobrim dijelom obuhvatale i potragu za prisilno nestalima. Uz entitetske komisije i Međunarodni tribunal, na prostoru BiH djelovala su još brojna tijela, domaća i međunarodna koja su u okviru svojih mandata imala zadatak baviti se pitanjima u vezi sa prisilno nestalim osobama, kao što je to slučaj sa Međunarodnim komitetom Crvenog križa (ICRC/MKCK) ili Međunarodnom komisijom za nestale osobe (ICMP/MKNO).

Preduvjet za ostvarivanje napretka podrazumijevao je usklađivanje rada svih strana u Bosni i Hercegovini, te je 1998. donesen prijedlog za osnivanje *Instituta za nestale osobe Bosne i Hercegovine (INO BiH)* koji bi funkcionirao na nivou cijele države. Ovaj prijedlog utemeljen je na inicijativi koju je pokrenuo Ured visokog predstavnika (OHR) 1997. pod nazivom „Zajednički proces ekshumacija”. Njime je svim stranama omogućeno vršenje ekshumacija i pronalazak prisilno nestalih osoba na teritoriju oba entiteta u Bosni i Hercegovini i Distriktu Brčko.⁸

⁸ U realizaciji postavljenih ciljeva najveći izazov predstavlja nedostatak informacija o skrivenim lokacijama na kojima su pokopani posmrtni ostaci prisilno nestalih osoba, pri čemu dosadašnji pristup nadležnih institucija u rješavanju ovog problema karakterizira odsustvo političke volje i višegodišnja inertnost.

Pravna regulativa

Nemoguće je otvarati istrage i procesuirati odgovorne za prisilne nestanke osoba ukoliko to nije definirano zakonom, odnosno pretočeno u zakonsku odredbu. Tako je usvojen Zakon o nestalim osobama Bosne i Hercegovine (2004) kojim se regulira status nestalih osoba ali i odgovornosti relevantnih organa vlasti i prava porodica nestalih osoba.⁹

Država Bosna i Hercegovina preuzela je odgovornost i ulaže napore u pravcu rješavanja pitanja nestalih osoba,¹⁰ prije svega uspostavljanjem adekvatne pravne regulative kao što je usvajanje *Zakona o nestalim osobama*. Njime su utvrđena određena prava¹¹ i obaveze¹² kako bi se porodicama¹³ nestalih u BiH omogućilo puno konzumiranje *prava da znaju*¹⁴ sudbinu¹⁵ svojih članova.

⁹ Zakon o nestalim osobama Bosne i Hercegovine, član 10, osigurava „pod jednakim uvjetima, nezavisno od toga da li je nestala osoba bila pripadnik oružanih snaga ili civil, bez bilo kojeg vida diskriminacije, uključujući spol, rasu, boju kože, jezik, vjeroispovijest, političke i druge stavove, nacionalno i socijalno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovinski status, dob, mentalnu ili fizičku invalidnost, status koji se stječe rođenjem ili neki drugi status”, prava za članove porodica nestalih osoba.

¹⁰ Osoba se smatra prisilno nestalom ako porodica nema nikakvih saznanja o nestalom srodniku, ako je prijavljen nestanak osobe ovlaštenim institucijama i ne postoji pouzdana informacija o sudbini prisilno nestale osobe.

¹¹ Uvedena je obaveza svih nivoa vlasti Bosne i Hercegovine da uspostave procedure koje će olakšati objašnjenje okolnosti nestanka i nalaženje mjesta sahranjivanja nestalih osoba. Da bi pravo članova porodica bilo implementirano, imaju pravo zatražiti sudsko izvršenje i odgovornost relevantnog organa ili institucije. Osigurana je i pravna mogućnost porodicama prisilno nestalih osoba da, ukoliko relevantne institucije ne ispunjavaju svoje zakonske obaveze, pokrenu procedure o žalbama i zahtijevaju odlučivanje Ustavnog suda BiH u slučaju da im je onemogućeno pravo da znaju. Pravo da se zna predstavlja pravo članova porodica nestalih osoba da zatraže od državnih vlasti odgovore u vezi sa statusom nestale osobe, tj. da li je osoba živa ili mrtva i gdje se nalazi. Pravo na informacije je pravo članova porodica nestalih osoba da se u svako doba mogu obratiti bh. institucijama na svim nivoima i zatražiti odgovore na sva pitanja o procesu traženja i rješavanja slučajeva nestalih osoba (*Primjena Zakona o nestalim osobama Bosne i Hercegovine*, Udruženje „Vaša prava Bosne i Hercegovine“, septembar 2009. godine).

¹² „Da bi ovo pravo bilo implementirano, porodice imaju pravo da zatraže sudsko izvršenje i, kao dio sudske odluke, naznaku odgovornosti relevantnog organa ili institucije” (*Primjena Zakona o nestalim osobama Bosne i Hercegovine*, Udruženje „Vaša prava Bosne i Hercegovine“, septembar 2009. godine).

¹³ „Zakon propisuje ko čini članove porodice nestale osobe. Tako je propisano da člana porodice nestale osobe čini dijete rođeno u braku ili izvan njega, usvojeno dijete, kao i pastinak koga je izdržavala nestala osoba, bračni i vanbračni partner, roditelji (očuh, pomajka), roditelj usvojitelj, sestra i brat nestale osobe koje je izdržavala nestala osoba. Zakon je propisao da član porodice nestale osobe ima potrebu za izdržavanjem, ako ne uživa prava na izdržavanje kao sto su: prava zasnovana na socijalnoj pomoći, penzijsko-invalidsko osiguranje, boračko-invalidsko osiguranje, prihod od posla, individualno obavljanje ekonomskih ili nezavisnih aktivnosti i drugi prihod koji se može smatrati izdržavanjem u skladu s važećim zakonodavstvom” (*Primjena Zakona o nestalim osobama Bosne i Hercegovine*, Udruženje „Vaša prava Bosne i Hercegovine“, septembar 2009. godine).

¹⁴ Zakon o nestalim osobama Bosne i Hercegovine, član 3. (pravo da se zna): Pravo članova porodice nestalih osoba je da saznaju za sudbinu nestalih članova porodice i rodbine, njihovo boravište/prebivalište, ili, ako su mrtvi, okolnosti, uzrok smrti i mjesto ukopa, ukoliko je takvo mjesto poznato, i da dobiju posmrtno ostatke.

Također, ovim zakonom se definira status osobe, te se pod prisilno nestalom osobom neće smatrati ona koja je umrla prirodnom smrću ili uslijed ratnih djelovanja i ako postoje pouzdane informacije o smrti, tj. informacije zvaničnih organa, te da je poznato mjesto sahranjivanja posmrtnih ostataka. Osoba se evidentira u ovom statusu sve dok se ne izvrši njeno institucionalno identificiranje od ovlaštene ustanove. Za one nestale osobe koje nikad nisu registrirane kod entitetskih tijela ili Međunarodnog komiteta Crvenog križa, zahtjev za traženje nestalih osoba podnosi se Institutu za nestale osobe BiH, pri čemu ne postoji vremensko ograničenje za podnošenje zahtjeva za traženje. Kada se izvrši identifikacija posmrtnih ostataka i/ili utvrdi identitet prisilno nestale osobe, ona se briše iz evidencije o prisilno nestalim osobama.

Zakon o nestalim osobama utvrđuje načela za unapređenje procesa traženja, definiranje samog pojma *nestale osobe*, način vođenja centralne evidencije, ostvarenja socijalnih i drugih prava članova obitelji nestalih osoba, kao i druga pitanja koja su povezana sa traženjem prisilno nestalih osoba. Njegovo donošenje utemeljeno je na: Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948), Ženevskoj konvenciji I–IV o zaštiti žrtava rata (1949), dopunskim protokolima I–II (1977), Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950) i 13. dodatnih protokola, Općem okvirnom sporazumu za mir u Bosni i Hercegovini (aneks 7, čl. III i V), Konvenciji o pravima djeteta (1989), Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, Deklaraciji UN-a o zaštiti svih osoba od nasilnoga ili prisilnoga nestanka (1992).¹⁶ Ovaj zakon pod nestalom osobom uzima onu koja je prisilno nestala u razdoblju od 30. aprila 1991. do 14. februara 1996, a za koju porodica nema nikakvih vijesti i/ili je prijavljena na temelju pouzdanih informacija kao nestala osoba (informacija iz koje se utemeljeno može zaključiti da je određena osoba nestala) uslijed oružanog sukoba koji se dogodio na teritoriju bivše SFRJ.¹⁷ Porodice nestalih osoba imaju pravo da znaju za sudbinu svojih najbližih, ili, ako su mrtvi, okolnosti, uzrok smrti i mjesto ukopa, ukoliko je takvo mjesto poznato, i da dobiju posmrtnu ostatak.¹⁸ Status nestale osobe prestaje danom identifikacije, te se time zaključuje postupak traženja nestale osobe.¹⁹ Identificiranom osobom se podrazumijeva ona za koju se pouzdano utvrdi da pronađeni posmrtni ostaci odgovaraju određenoj osobi u fizičkim ili naslijeđenim ili biološkim karakteristikama ili se nestala osoba pojavi živa. Međutim, ukoliko se nestala osoba proglašava umrlom, a njeni posmrtni ostaci nisu pronađeni, postupak traženja se nastavlja.²⁰

¹⁵ Ako su živi – njihovo (privremeno) boravište; ako su preminuli – okolnosti i uzrok smrti i mjesto sahrane i pravo članova porodice da dobiju posmrtnu ostatak nestale osobe.

¹⁶ Zakon o nestalim osobama Bosne i Hercegovine, član 1.

¹⁷ Zakon o nestalim osobama Bosne i Hercegovine, član 2.

¹⁸ Zakon o nestalim osobama Bosne i Hercegovine, član 3.

¹⁹ Zakon o nestalim osobama Bosne i Hercegovine, član 9.

²⁰ Isto.

Ovim zakonom reguliraju se i pitanja koja se odnose na status prisilno nestale osobe, prava članova porodica prisilno nestalih osoba, evidencija o prisilno nestalim osobama, nadzor kao i kaznene odredbe.

Prema *Konvenciji o zaštiti svih osoba od prisilnog nestanka*, ovo je samostalno krivično djelo.²¹ U zakonodavstvu Bosne i Hercegovine prisilni nestanci ne predstavljaju zasebno krivično djelo, nego su uključeni kao zločin protiv čovječnosti u okviru Krivičnog zakona, pri čemu se takvim djelima smatraju ona počinjena „kao dio širokog ili sistematičnog napada usmjerenog bilo protiv kojeg civilnog stanovništva.”²² Ovaj zakon precizira da se pod prisilnim nestancima podrazumijeva „hapšenje, pritvaranje ili otimanje osoba, od strane ili s dopuštanjem, podrškom ili pristankom države ili političke organizacije, uz odbijanje da se prizna takvo lišenje slobode ili da se pruži informacija o sudbini ili o mjestu gdje se nalaze takve osobe, s namjerom da se uklone od zaštite zakona na duže vrijeme.”²³ Prisilni nestanak je, u prečišćenom tekstu Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, sankcioniran i u okviru *Mučenja i drugih oblika surovog i nečovječnog postupanja*.²⁴

²¹ <http://www2.ohchr.org/english/law/disappearance-convention.htm>.

²² Krivični zakon Bosne i Hercegovine usvojen od Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine 2003. godine i objavljen u „Službenom listu Bosne i Hercegovine“, 37/03, član 172, stav 1.

²³ *Krivični zakon Bosne i Hercegovine*, član 172, stav 2. tačka (h).

²⁴ „Član 190a. (1) Službeno lice u institucijama Bosne i Hercegovine ili bilo koje drugo lice koje djeluje u svojstvu službenog lica u institucijama Bosne i Hercegovine ili po naređenju ili na podsticaj ili s izričitim ili prešutnim pristankom službenog lica u institucijama Bosne i Hercegovine, koje drugo lice zatvori, drži zatvoreno ili ga na drugi način liši slobode kretanja i pritom odbije da prizna da ga je lišilo slobode ili skriva informacije o sudbini ili lokaciji tog lica, stavljajući ga tako izvan zaštite zakona, kaznit će se kaznom zatvora od najmanje osam godina. (2) Kaznom iz stava (1) ovog člana kaznit će se i službeno lice u institucijama Bosne i Hercegovine koje je naredilo ili podsticalo ili dalo izričit pristanak ili znalo i prešutno se saglasilo s počinjenjem krivičnog djela iz stava (1) ovog člana. (3) Ko je kao pretpostavljeni znao ili je svjesno zanemario informaciju da je njemu podređeni počinitelj počinio krivično djelo iz stava (1) ovog člana ili da se nalazi pred počinjenjem krivičnog djela, a bio je odgovoran i imao kontrolu nad postupcima koji su se odnosili na počinjenje krivičnog djela iz stava (1) ovog člana, pa nije preduzeo sve potrebne i razumne mjere u njegovoj moći da spriječi ili onemogući izvršenje krivičnog djela iz stava (1) ovog člana ili da to pitanje preda državnim vlastima radi istrage i krivičnog gonjenja, kaznit će se kaznom zatvora od najmanje osam godina. (4) Činjenica da je neko lice postupalo po naređenju vlade ili nekog njemu nadređenog lica ne oslobađa ga krivice, ali može utjecati na ublažavanje kazne ako sud smatra da to interesi pravičnosti zahtijevaju. Lice koje odbije izvršiti takvo naređenje neće biti kažnjeno.” Krivični zakon Bosne i Hercegovine (prečišćeni tekst), „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15. Na osnovu člana IV. 4. a) Ustava Bosne i Hercegovine, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine na 11. sjednici Predstavničkog doma, održanoj 13. maja 2015. godine, i na 4. sjednici Doma naroda, održanoj 18. maja 2015. godine, usvojila je Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine na osnovu kojeg je preciznije definirano ovo krivično djelo („Službeni glasnik BiH“, broj 40/15) (<http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/ohz4nh78h77HR0EaZKOzE=>).

Pozicija Sarajeva u agresorskim ciljevima

Oružana agresija na Bosnu i Hercegovinu predstavljala je operacionalizaciju velikodržavnih ideologija, politika i praksa planiranih, kreiranih i vođenih iz centara političkih i vojnih moći. Glavni strateški cilj²⁵ bilo je zauzimanje Sarajeva, glavnog grada, sa pozicioniranim svim državnim institucijama. Ideja je vremenom evaluirala ka podijeli Sarajeva,²⁶ u ono što su nazivali srpskim i muslimanskim dijelom.²⁷ JNA je planirala glavne pravce djelovanja. Linije fronta uspostavljene od jedinica JNA oko Sarajeva uglavnom su ostale nepromijenjene do okončanja agresije.²⁸ Opsada²⁹ Sarajeva bila je jedna od najdužih opsada u historiji modernog ratovanja.

²⁵ Strateške ciljevi srpskog naroda u Bosni i Hercegovini usvojila je Narodna skupština Republike Srpske 12. maja 1992. godine, a objavljeni su u „Službenom glasniku Republike Srpske“, broj 22, 26. novembra 1993, str. 866: „Strateški ciljevi, odnosno prioriteti srpskog naroda u Bosni i Hercegovini su: 1. Državno razgraničenje od druge dve nacionalne zajednice. 2. Koridor između Semberije i Krajine. 3. Uspostavljanje koridora u dolini reke Drine, odnosno eliminisanje Drine kao granice između srpskih država. 4. Uspostavljanje granice na rekama Uni i Neretvi. 5. Podjela grada Sarajeva na srpski i muslimanski deo i uspostavljanje u svakom od delova efektivne državne vlasti. 6. Izlaz Republike Srpske na more”; AIIZ inv. br. 2-4510, „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 22, od 26. novembra 1993, *Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, broj: 02-130/92, od 12. maja 1992. „Druga dva cilja identifikovani su kao konkretni teritorijalni ciljevi. Peti cilj zagovarao je 'podjelu grada na srpski i muslimanski dio i uspostavljanje u svakom od dva dijela efektivne državne vlasti'. Razjašnjavajući ovaj cilj skupštini bosanskih Srba, Karadžić je potvrdio važnost grada za konačni ishod rata: 'Sarajevo nam je strateški gledano na petom mjestu, ali su borbe u Sarajevu i za Sarajevo i strateški i taktički gledano od presudne važnosti (...). Alija nema državu dok mi imamo dio Sarajeva (...). Borbe oko Sarajeva odlučuju sudbinu BiH i mi smo to i ranije slutili i o tome smo govorili, ako rata bude, on će početi u Sarajevu i završiti u Sarajevu’ (Donia J. Robert, Izvještaj vještaka, *Od izbora do mrtve tačke: geneza opsade Sarajeva 1990–1994*, decembar 2006.; u daljnjem tekstu: Donia J. Robert, *Izvještaj*).

²⁶ „U nekoliko navrata tokom 1991. Karadžić je izrazio želju za konfiniranjem ili eliminacijom sarajevskih Muslimana. Dana 8. septembra Karadžić je u telefonskom razgovoru saopštio srpskom predsjedniku Slobodanu Miloševiću da se Srbi na području Sarajeva spremaju da blokiraju grad: ‘Romanija mi je javila da se oni spremaju da blokiraju Sarajevo i niko iz Sarajeva izaći neće moći.’ U razgovoru s potpredsjednikom SDS-a Nikolom Koljevićem tog istog dana, on je ponovio mogućnost da bi funkcioneri SDS-a oko Sarajeva mogli da gradu nametnu blokadu: ‘Oni će odsjeći Sarajevo! Iz Sarajeva neće moći niko izaći nijednim pravcem. Niti jednim pravcem neće niko moći!’” (Donia J. Robert, *Izvještaj*).

²⁷ Donia J. Robert, *Izvještaj*.

²⁸ „General Milutin Kukanjac izjavio je jednom prilikom nakon svog odlaska iz Sarajeva: ‘Ja sam Mladiću predao teritoriju sa granicama Republike Srpske, a on ju je izgubio’” (Divjak Jovan, “Prva faza rata 1992–1993: borba za opstanak i nastanak Armije RBiH”, u: Zbornik radova *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995* (uredili Magaš, Branka – Ivo Žanić), Dani, Sarajevo, 1999, str. 185).

²⁹ „Opsada je stanje u kojem oružane snage drže u kontinuiranoj izolaciji određeno mjesto, pritom im onemogućivši komunikaciju s drugim područjima, a obično je popraćena bombardiranjem civilnih ciljeva, izgladnjivanjem civila, kršenjem niza drugih normi međunarodnog humanitarnog prava, uopćeno govoreći, činjenjem brojnih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Iako, barem u teoriji, opsada grada, kao vojna taktika, nije izričito zabranjena u međunarodnom humanitarnom pravu, haške i ženevske konvencije, kao i dopunski protokoli donose niz zabrana koje se odnose na ‘metode i sredstva ratovanja!’” (Čekić, Smail – Dževad Termiz, *Definicije osnovnih pojmova teorijskog odredjenja istraživanja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 9).

Kako su određene jedinice JNA uspostavile linije na ranije pripremljenim položajima u okolici grada, počela su neselektivna djelovanja teškom artiljerijom po samome gradu.³⁰ Tokom opsade grad je bio potpuno odsječen od ostatka države i svijeta kako u fizičkom smislu tako i sprečavanjem dotoka hrane, struje, plina, vode, lijekova i svih ostalih životnih potrepština. Predloženo je da se opsjednutom gradu „uskrate osnovne komunalne usluge i da se za to optuži bosanska vlada.”³¹ Dnevni prosjek broja granata koje su pale na grad je 329 projektila različitih kalibara, što je u konačnici rezultiralo sa 50.000 tona materijala koji je sručen na područje grada. Rekord je 22. juli 1993, kada je na grad palo 3.777 granata.³² Realiziranje zločinačke nakane brižljivo je planirano, pripremano i izvedeno od visokih vojnih krugova JNA,³³ političkog vrha u Beogradu i uz svestranu saradnju kolaboracionističkog SDS-a. U pripremi opsade agresor je uspostavio potpunu kontrolu saobraćajnica koje su vodile ka gradu,³⁴ uspostavio sistem dotura naoružanja, municije i ostalih logističkih potrepština,³⁵ razradio sistem veza te osigurao popunu ljudstva.³⁶

³⁰ „Ako želimo da se Muslimani predaju, oko Sarajeva mora da se gusto rasporedi 300 topova, raznih kalibara, od 'zolja/ručnih raketnih bacača', 40-60 milimetarskih do 'Orkana/višecijevnog raketnog bacača' i raketa P-65.” (Donia J. Robert, *Izveštaj*).

³¹ „Mi nećemo kazati da ćemo uništiti Sarajevo, ne, mi nećemo; mi hoćemo da sačuvamo Sarajevo, nama Sarajevo treba. Mi nećemo kazati da ćemo srušiti dalekovod ili vodu isključiti, ne jer to Ameriku diže na noge, ali, gospodo, mi vas molimo sve u redu, e, jednog dana nema vode u cijelom Sarajevu (...). Prema tome, mi moramo mudro saopštiti svijetu, gađali su oni, pogodili dalekovod i nestalo struje, gađali vodovod, nestalo struje tu i tu, vršimo napore i popravljamo, to je ta diplomatija” (Donia J. Robert, *Izveštaj*; Šadinlija Mesud, *Prsten za glavu aždaje: Sarajevo u strateškim ciljevima Republike Srpske 1992–1995*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Radovi, knjiga XVII/3, str. 361).

³² Bassiouni M. Cherif, Final report of the United Nations Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), S/1994/674, - Annex VI - part 1/10 Study of the battle and siege of Sarajevo, 27 May 1994. “3. Frequency of shelling 188. UNPROFOR and city officials indicate that the daily shelling of the city ranges from 200 to 300 impacts on a quiet day to 800 to 1,000 shell impacts on an active day. The chronology confirms that the city has been relentlessly shelled. On the days where a total shelling count was documented, Sarajevo was hit by an average of 329 shell impacts per day. The range of shelling activity on these days varied from a low of two impacts on both 17 and 18 May 1993 to a high of 3,777 impacts on 22 July 1993.”; Presuda, Međunarodni sud pravde u predmetu „Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore“, paragraf 328; www.historija.ba.

³³ „U svom govoru na 50. sjednici Skupštine bosanskih Srba u aprilu 1995. Karadžić se prisjetio zajedničkih napora JNA i SDS-a: ‘Izvršena je disperzija oružja zahvaljujući JNA, izvuklo se što se moglo izvući i rasulo po srpskim prostorima i podijelilo narodu, ali narod je organizovala SDS i stvorila vojsku.’ Preraspoređivanje oružja JNA u ruke SDS-a trebalo je obezbijediti vojnu prednost nacionalistima iz redova bosanskih Srba na početku oružanog sukoba u aprilu 1992” (Donia J. Robert, *Izveštaj*).

³⁴ „Nekoliko govornika potvrdilo je na sjednici Skupštine od 12. maja da je grad već u kliještima srpskih snaga. Predsjednik SDS-a Karadžić kazao je Skupštini: 'Držimo sve svoje krajeve, sve opštine, sva naselja od Sarajeva i držimo naše neprijatelje, sad moram i mogu da kažem da držimo naše neprijatelje u potpunom okruženju, tako da im ne može da dođe vojna pomoć, ni u ljudstvu, ni u naoružanju.' Trifko Radić, predstavnik zapadnog Sarajeva iz opštine Ilijaš, gdje snage bosanske vlade nisu uspjele da se probiju u aprilu, mogli su sada da tvrde da su on i njegovi kolege odsjekli grad: Mi smo spremni. Mi držimo 50 km okruženja oko Ilijaša. Mi smo organizovani i ja sam molio TV da dođe da snimi kako smo mi organizovani za rat u Ilijašu, kako je organizovana odbrana linije (...). Mi smo pokrali 32 tone cisterne nafte i benzina. Mi smo presjekli i minirali prugu i nema više dolaska u

Privremeno okupirana područja grada i njihovo stanovništvo preživjeli su stravične golgote. Agresor je na okupiranim teritorijama izvršio brojne zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Civili i civilno stanovništva svih starosnih dobi i spolova, ubijani su, ranjavani, zatvarani u koncentracione logore, protjerani, mučeni, fizički i psihički zlostavljani, seksualno zlostavljani, između ostalih područja, i u samom glavnom gradu države, Sarajevu, sa gradskim i prigradskim općinama tadašnje administrativne strukture definirane Statutom grada iz 1978. U Sarajevu je provedena koordinirana i sistematska³⁷ kampanja (vojna strategija)³⁸ usmjerena, prevashodno, protiv civila i civilnog stanovništva, zasnovana na planiranju, pripremi i izvršenju genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.³⁹

Prisilno nestale osobe Sarajeva

Da bi se društvo riješilo duhova prošlosti, potrebno je otvoreno i iskreno riješiti sva pitanja koja opterećuju odnose unutar njega. Tu je, prije svega, riječ o problemima sistematskog kršenja ljudskih prava. Potrebno je pokrenuti i provesti ozbiljne istrage o kršenjima ljudskih prava, poduzeti korake koji će spriječiti to kršenje, osigurati da počinioci budu adekvatno kažnjeni i osigurati reparaciju

Sarajevo. Mi smo minirali i autoput. Sve ćemo učiniti da više neprijatelj iz pravca Zenice u Sarajevo neće doći, a i odozgo ko pođe, biće gotov” (Donia J. Robert, *Izvjestaj*).

³⁵ Snabdijevanje je vršeno, uglavnom, iz Srbije i iz magacina na prostoru Koran – Pale, kao i iz skladišta PRETIS-a i kasarni u Lukavici. Pješadijske, artiljerijske i oklopno-mehanizovane jedinice JNA su, u sadejstvu s petokolonaškim oružanim formacijama SDS-a, zatvorile „sve prilaze gradu Sarajevu” (Čekić, Smail – Muhamed Šestanović – Merisa Karović – Zilha Mastalić-Košuta, *nav. dj.*, Sarajevo, 2010, str. 36).

³⁶ JNA je postavila barikade na ključnim putevima i tako proširila kontrolu nad pristupima gradu. Do kraja aprila konture blokade Sarajeva većim su dijelom bile određene (Donia J. Robert, *Izvjestaj*).

³⁷ „U kontekstu zločina protiv čovječnosti, napad mora da bude 'rasprostranjen' ili 'sistematski', ali ne mora da bude i rasprostranjen i sistematski. Pretresno vijeće podsjeća na dosadašnju praksu Međunarodnog suda, prema kojoj izraz 'rasprostranjen' označava velike razmjere napada i broj osoba koje su predmet tog napada, dok se izraz 'sistematski' odnosi na organizovan karakter djela nasilja i malu vjerovatnoću da su ona počinjena nasumično” (ICTY, Predmet IT-98-29/1-T, 12. decembar 2007, Hag, Pred Pretresnim vijećem, tužilac protiv Dragomira Miloševića, *Presuda*, paragraf 925).

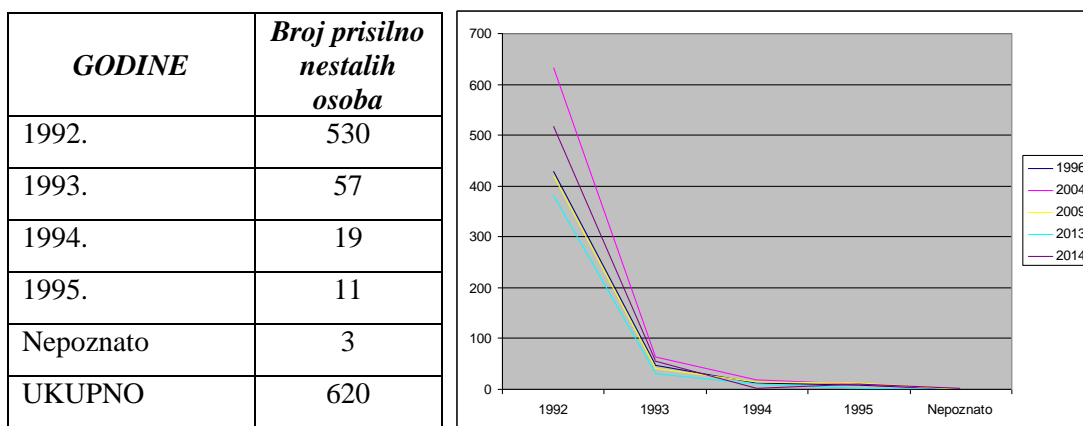
³⁸ „Provođena 'vojna strategija' granatiranja i snajperskog djelovanja radi ubijanja i ranjavanja civilnog stanovništva Sarajeva; da je bila 'koordinirana' i 'dugotrajna'; da su djela o kojima je riječ bila 'rasprostranjena ili sistematska', te da su provođena od septembra 1992. do augusta 1994.” (ICTY, Predmet IT-98-29-T, 5. decembar 2003, Hag, Pred Pretresnim vijećem, tužilac protiv Stanislava Galića, *Presuda i mišljenje*, paragraf 181).

³⁹ „Na osnovu činjenica sadržanih u činjeničnom dijelu ove presude, Pretresno vijeće konstatuje da su uslovi iz člana 5. Statuta u ovom slučaju zadovoljeni: da je izvršen napad, da je taj napad bio usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva, te da je riječ o rasprostranjenom ili sistematskom napadu. Pretresno vijeće nadalje konstatuje da su se krivična djela počinjena u Sarajevu tokom perioda na koji se odnosi optužnica uklapala u kontekst napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, što su zasigurno znali svi na položajima u Sarajevu i okolici“ (ICTY, Predmet IT-98-29-T, 5. decembar 2003, Hag, Pred Pretresnim vijećem, tužilac protiv Stanislava Galića, *Presuda i mišljenje*, paragraf 598).

žrtvama. U konkretnom kontekstu, neophodno je pozabaviti se pitanjima prisilno nestalih osoba protiv kojih su primijenjeni svi oblici kršenja ljudskih prava.

Prema našem istraživanju,⁴⁰ komparacijom evidencija Međunarodnog komiteta Crvenog križa, Crvenog križa Kantona Sarajevo, Instituta za nestale osobe/lica Bosne i Hercegovine, Federalne komisije za traženje nestalih osoba, Operativnog tima Republike Srpske, udruženja građana koja se bave pitanjima prisilno nestalih osoba, na području Sarajeva, računajući sve prijeratne sarajevske općine (Centar, Hadžići, Ilidža, Ilijaš, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad, Pale, Vogošća, Trnovo), evidentirano je 620 osoba koje još uvijek nisu pronađene i registrirane su kao prisilno nestale osobe.

Pregled nestalih osoba Sarajeva po godinama nestanka⁴¹

Iz tabelarnih pokazatelja uočavamo da je najveći broj prisilno nestalih osoba evidentiran tokom 1992. godine. U ovoj godini vršena su najveća osvajanja i zaposjedanja teritorije na području cijele Bosne i Hercegovine, pa time i na području sarajevskih općina. Uspostavljena je potpuna opsada grada, dok su pojedini dijelovi sarajevskih općina ili veći dijelovi gusto naseljenih područja određenih općina privremeno okupirani, a civilno stanovništvo ubijano, zatočeno ili prisilno protjerano. Kako je tok agresije odmicao, tako se i broj prijavljenih prisilnih nestanaka kontinuirano smanjivao iz godine u godinu. To je povezano

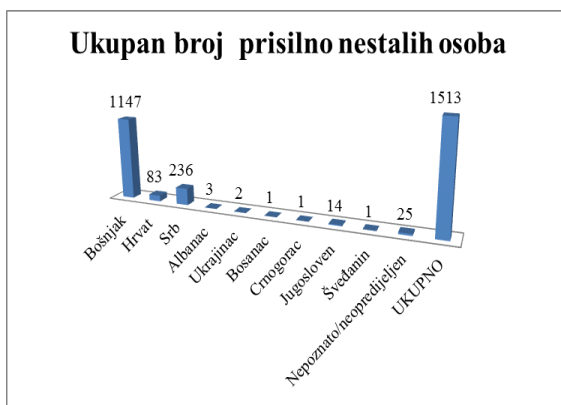
⁴⁰ Istraživanje provedeno u periodu 2011–2014. u sklopu izrade doktorske disertacije *Politike i prakse prikrivanja zločina: Studija slučaja: Masovne grobnice na području Sarajeva*, kandidatkinje Meldijane Arnaut-Haseljić. Disertacija je odbranjena na Fakultetu političkih nauka 2. novembra 2015.

⁴¹ Podaci predstavljaju analitički objedinjene podatke prikupljene našim istraživanjem te evidencijama Međunarodnog komiteta Crvenog križa, Instituta za nestale osobe Bosne i Hercegovine, Operativnog tima Republike Srpske i općinskih udruženja, te građu o pitanjima prisilno nestalih osoba.

sa uspostavljanjem linija razgraničenja između Armije Republike Bosne i Hercegovine i Vojske Republike Srpske, koje se, poslije njihovog uspostavljanja u toku 1992. godine, nisu značajnije pomjerale, te je tako i broj prisilnih nestanaka bio umanjeno.

Imajući u vidu navedene činjenice te otežane uvjete lociranja grobnica, što je posljedica politike i prakse prikrivanja zločina, na području deset općina grada Sarajeva locirano je i ekshumirano 840 grobnica, od kojeg broja 773 pojedinačne grobnice i 69 masovnih grobnica koje sadržavaju dva i više tijela. Iz ovih grobnica je ekshumirano i identificirano 893 osoba ili 59,022% od ukupnog broja evidentiranih prisilno nestalih na području deset općina grada Sarajeva koji iznosi 1513 osoba. Ukupan broj prisilno nestalih osoba, onih koje su identificirane i onih za kojima se još uvijek traga, odnosno čija tijela ili posmrtni ostaci nisu pronađeni, po nacionalnoj strukturi⁴² izgleda ovako:

Nacionalnost prisilno nestalih osoba	Broj ukupno prisilno nestalih osoba	Procent ukupno prisilno nestalih osoba
<i>Bošnjak</i>	1147	75,81%
<i>Hrvat</i>	83	5,487%
<i>Srbin</i>	236	15,598%
<i>Albanac</i>	3	0,198%
<i>Ukrajinc</i>	2	0,132%
<i>Bosanac</i>	1	0,066%
<i>Crnogorac</i>	1	0,066%
<i>Jugoslaven</i>	14	0,925%
<i>Šveđanin</i>	1	0,066%
<i>Nepoznato/neopredijeljen</i>	25	1,652%
UKUPNO	1513	100%

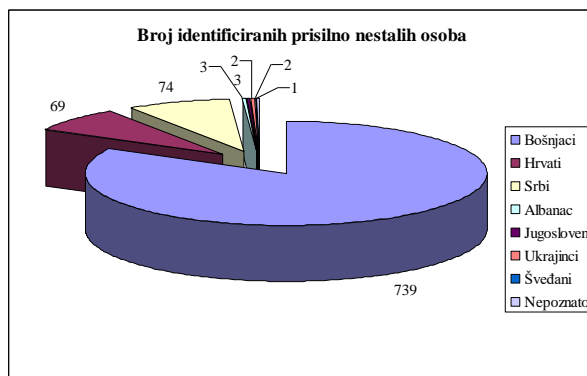
Od ukupnog broja prisilno nestalih osoba sa područja deset općina najveći broj je pripadnika bošnjačke nacionalnosti, 1147 ili 75,81%. Evidentirali smo 236 Srba, što iznosi 15,598%, te 83 Hrvata (5,487%), osoba koje se u popisu stanovništva iz 1991. godine nisu izjasnile, ili su se izjasnile kao nacionalno neopredijeljene je 25 (1,652%), Jugoslavena 14 (0,925%), a nacionalnih

⁴² S obzirom da upotrijebljeni izvori u našem statističko-analitičkom istraživanju nisu obuhvatili podatak o nacionalnoj pripadnosti evidentiranih osoba, za utvrđivanje nacionalnosti žrtava koristili smo popis stanovništva izvršen neposredno pred raspad SFRJ i otpočinjanje agresije na Bosnu i Hercegovinu, 1991. godine. Za svaku pojedinačnu žrtvu smo utvrdili nacionalnu pripadnost onako kako se ona izjasnila u ovom izvršenom popisu.

manjina Albanaca tri (0,198%), Ukrajinca dva (0,132%). Po jedna osoba se izjasnila kao Bosanac, Crnogorac i Šveđanin, što iznosi po 0,066% od ukupnog broja prisilno nestalih osoba. U procesu identifikacije utvrđen je identitet za 893 osobe, što predstavlja 59,022% od ukupnog broja prisilno nestalih osoba.

Broj identificiranih osoba po nacionalnoj strukturi

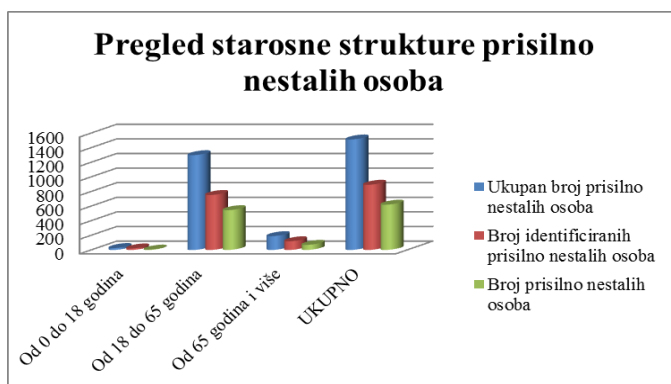
Nacionalnost prisilno nestalih osoba	Broj identificiranih prisilno nestalih osoba	Procent identificiranih prisilno nestalih osoba	Procent identificiranih u odnosu na ukupan broj prisilno nestalih
<i>Bošnjaci</i>	739	82,755%	48,843%
<i>Srbi</i>	74	8,287%	4,891%
<i>Hrvati</i>	69	7,726%	4,56%
<i>Albanaci</i>	3	0,336%	0,198%
<i>Jugoslaveni</i>	3	0,336%	0,198%
<i>Ukrajinci</i>	2	0,224%	0,132%
<i>Šveđani</i>	1	0,121%	0,066%
<i>Nepoznato</i>	2	0,224%	0,132%
UKUPNO	893	100%	59,022%

Iz ovih grobnica identificirano je 739 Bošnjaka (82,755%), što je od ukupnog broja prisilno nestalih 48,843%. Hrvata je 69 (7,726%), što je od ukupnog broja prisilno nestalih 4,56%, dok je Srba 74 ili 7,287%, što je od ukupnog broja prisilno nestalih 4,891%. Od pripadnika manjinskih nacionalnosti identificirana su tri Albanca kao i tri Jugoslavena ili 0,336% što je od ukupnog broja prisilno

nestalih 0,198%. Izvršena je identifikacija jedne osobe švedske nacionalnosti (0,121%) i dvije osobe čija nacionalnost nije utvrđena, što je 0,224% od ukupnog broja identificiranih ili 0,132% od ukupnog broja prisilno nestalih osoba. Prema starosnoj strukturi, pregled prisilno nestalih osoba izgleda ovako:

Starosna dob prisilno nestalih osoba	Ukupan broj prisilno nestalih osoba	Ukupan procent prisilno nestalih osoba	Broj identificiranih prisilno nestalih osoba	Procent identificiranih prisilno nestalih osoba	Broj prisilno nestalih osoba	Procent prisilno nestalih osoba
<i>Od 0 do 18 godina</i>	26	1,718%	21	2,352%	5	0,806%
<i>Od 18 do 65 godina</i>	1298	85,79%	753	84,323%	545	87,903%
<i>Od 65 godina i više</i>	189	12,492%	119	13,325%	70	11,29%
UKUPNO	1513	100%	893	100%	620	100%

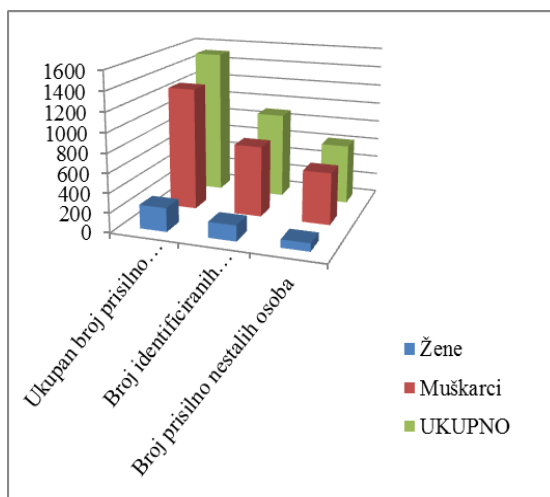

Ukupan broj prisilno nestale djece je 26 (1,718%); 21 (2,352%) je identificirano, a petero (0,806%) još uvijek nije pronađeno. Osoba sa iznad 65 godina prisilno je nestalo 189 (12,492%), od kojeg broja je identificirano 119 (13,325%), a za 70 (11,29%) se još uvijek traga. Statistički podaci nam pokazuju da je najugroženija kategorija ona koja je radno, vojno i reproduktivno sposobna, srednje starosne skupine (od 18 do 65 godina starosti), te je ovakvih osoba 1.298 (85,79%) koje su evidentirane kao prisilno nestale. Još uvijek nije pronađeno 545

(87,903%) osoba koje se nalaze u ovoj kategoriji, a identificirane su 753 (84,323%) osobe iz ove kategorije. Analizu smo radili i prema spolnoj strukturi prisilno nestalih osoba.

Spolna struktura prisilno nestalih osoba

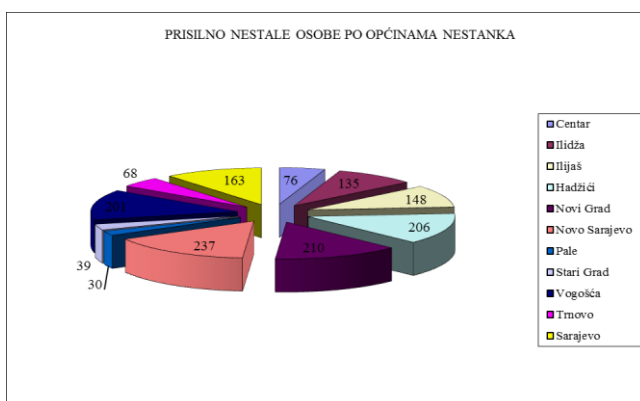
Spol prisilno nestalih osoba	Ukupan broj prisilno nestalih osoba	Procent prisilno nestalih osoba	Broj identificiranih prisilno nestalih osoba	Procent identificiranih prisilno nestalih osoba	Broj prisilno nestalih osoba	Procent prisilno nestalih osoba
<i>Muškarci</i>	1269	83,873%	732	81,971%	537	86,613%
<i>Žene</i>	244	16,127%	161	18,029%	83	13,387%
<i>UKUPNO</i>	1513	100%	893	100%	620	100%

Od ukupnog broja prisilno nestalih osoba u pojedinačnim i masovnim grobnicama su pronađena i ekshumirana tijela 732 muškaraca (81,971%) i 161 žene (18,029%). Tijela odnosno posmrtni ostaci 537 muškaraca (86,613%) i 83 žene (13,387%) nisu pronađena ili identificirana. Ukupan broj prisilno nestalih muškaraca je 1.269 (83,873%), dok je žena 244 (16,127%).

Uzimajući u obzir prisilno nestale osobe čija tijela odnosno posmrtni ostaci nisu pronađeni, kao i one čija je ekshumacija i identifikacija izvršena (iz masovnih i pojedinačnih grobnica), pregled brojnosti prisilno nestalih osoba prema općinama izgleda ovako:

OPĆINA	Prisilno nestale osobe	Prisilno nestale identificirane osobe	UKUPNO PRISILNO NESTALE OSOBE
<i>Centar</i>	31	45	76
<i>Ilidža</i>	46	89	135
<i>Ilijaš</i>	55	93	148
<i>Hadžići</i>	97	109	206
<i>Novi Grad</i>	92	118	210
<i>Novo Sarajevo</i>	74	163	237
<i>Pale</i>	14	16	30
<i>Stari Grad</i>	21	18	39
<i>Vogošća</i>	80	121	201
<i>Trnovo</i>	22	46	68
<i>Sarajevo</i>	88	75	163
UKUPNO	620	893	1513

Od ukupnog broja prisilno nestalih osoba za kojima se traga, 391 žrtva je bošnjačke, 178 srpske, 15 hrvatske nacionalnosti, Jugoslavena 11, nacionalno neopredijeljenih (nepoznato) 23, po jedan Bosanac i Crnogorac. Njihovi posmrtni ostaci nalaze se skriveni u pojedinačnim ili masovnim grobnicama. Prema našem istraživanju te evidencijama Međunarodnog komiteta Crvenog križa, Crvenog križa Kantona Sarajevo, Instituta za nestale osobe/lica Bosne i Hercegovine, Federalne komisije za traženje nestalih osoba, Operativnog tima Republike Srpske i udruženja građana koja se bave pitanjima prisilno nestalih osoba, na području Sarajeva (deset općina: Centar, Hadžići, Ilidža, Ilijaš, Novi Grad, Novo Sarajevo, Pale, Stari Grad, Trnovo, Vogošća) ukupno su evidentirane 1513 osobe kao prisilno nestale. Neke osobe koje su se nalazile u ovim evidencijama pronađene su

u pojedinačnim grobnicama koje nisu bile adekvatno obilježene imenom i prezimenom, te su tijela koja su se nalazila u njima bila uvedena pod oznakom NN, ali je izvršena ekshumacija ovih tijela, te utvrđen identitet osoba. Zbog svega navedenog još uvijek, dvadeset godina nakon okončanja izvršene agresije, 620 osoba koje su u ovakvim okolnostima *prisilno nestale* sa područja glavnog grada države nije pronađeno.

Zaključak

Prisilni nestanci koji su se dogodili u Bosni i Hercegovini direktan su rezultat izvršenih agresorskih vojnih aktivnosti u periodu od 1992. do 1995. godine. Najznačajniji i najčešće korišteni oblik zločina jeste nasilno odvođenje, zatvaranje, zatočenje i likvidiranje civilnog stanovništva. Nad žrtvama su prije likvidacije izvršeni brojni oblici zločina, kao što su vansudsko zarobljavanje i zatočenje, deportacije, prisilna protjerivanja, silovanja, ranjavanja, fizička sakaćenja, izgladnjivanja, upotreba zabranjenih metoda i načina borbe, te prisilno nestajanje i prikrivanje masovnih i pojedinačnih grobnica, kao i negiranje izvršenja zločina i prikrivanje i sprečavanje otkrivanja pojedinačnih i masovnih grobnica. Nerijetko su zatočeni civili odvođeni u nepoznatom pravcu ili u poznatom kao što je odvođenje u „živi štit“, odakle se više nikada nisu vratili. Od tog momenta oni su postajali prisilno nestale osobe. Ovim vansudskim zatočenjima, kojima se krši pravo na pravedno suđenje, krše se i prava na humano postupanje, pravo na zaštitu od akata nasilja, pravo zaštite od fizičke i mentalne torture i drugih oblika prinude ali i pravo da o njihovom zarobljavanju i zatočenju budu obaviješteni članovi njihovih porodica kao i Međunarodni komitet Crvenog križa – ICRC. Isto pravo im biva uskraćeno i u slučajevima njihovog premještanja u druga mjesta zatočenja koja su najčešće korištena kako bi se izbjegla odgovornost za „nestanke“.⁴³ Prisilnim nestancima može se pripisati osobina teških zločina zbog kontinuiteta koji ih karakterizira.⁴⁴ Pored fizičkog uništenja, ovakav oblik zločinačkog djelovanja prouzrokovao je i snažan psihološki efekat

⁴³ Ženevske konvencije zahtijevaju da se svako premještanje ratnih zarobljenika sa jednog mjesta na drugo obavlja na human način, da se ne dovodi u pitanje sigurnost zarobljenika, pri čemu se traži od vlasti (obično su to vojne vlasti) koje drže zarobljenike da sačine spisak svih zarobljenika koji se premještaju (što podrazumijeva pravo zarobljenika da imaju mogućnost da o premještaju obavijeste svoje porodice).

⁴⁴ „1. Radnje koje predstavljaju prinudne nestanke smatraju se trajnim zločinom sve dok počinitelji kriju sudbinu i lokaciju osoba koje su nestale i dok te činjenice ostaju nerazjašnjene.

2. Kada pravni lijekovi predviđeni članom 2. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima ne budu više djelotvorni, rok zastare koji se odnosi na prinudne nestanke će prestati teći dok se ti pravni lijekovi ponovno uspostave” (Deklaracija UN-a o zaštiti svih osoba od prisilnih nestanaka, član 17).

kako na same žrtve rata (one koji su nasilno odvedeni, a potom prisilno nestali) tako i na bližnje koji su dugo tragali za njihovim ostacima, a mnogi tragaju i danas. Neki od prisilno nestalih pronađeni su u masovnim ili pojedinačnim grobnicama, a za nekima se još uvijek traga jer lokacije grobnica u kojima su zatrpani nisu otkrivene. Pojedinačne i masovne likvidacije te protjerivanje stanovništva nisu bili samo sredstvo agresije nego i njezin osvajački cilj.

Iz statističkih pokazatelja je evidentno da je najugroženija kategorija stanovništva bilo ono srednje životne dobi koje se smatra radno, vojno i reproduktivno sposobnim, što nas upućuje na zaključak da je politika i praksa agresora bila usmjerena ka onemogućavanju pružanja otpora u realizaciji njegovih ciljeva, onemogućavanju opstanka kao i same reprodukcije stanovništva, što u demografskom razvoju i strukturi (kratkoročno i dugoročno) daje posljedne efekte.

Na području Sarajeva, odnosno deset prijeratnih sarajevskih općina, još se u evidenciji prisilno nestalih osoba nalazi 620 osoba, od toga 389 osoba (62,742%) su bošnjačke nacionalnosti, 179 srpske (28,871%) i 15 hrvatske nacionalnosti (2,419%), Jugoslavena 11 (1,774%), neopredijeljenih (nepoznato) 24 (3,871%), jedan Bosanac (0,161%) i jedan Crnogorac (0,161%).

Među ovim osobama je 70 (11,29%) starijih od 65 godina, dok je malodobnika pet (0,806%). Nepoznate odnosno neutvrđene starosne dobi je 13 (2,097%). Promatrano prema spolnoj strukturi, još se traga za 77 (12,419%) osoba ženskog spola.

Prikrivanje zločina je zločin. Vodeći se ovom logikom, možemo konstatirati da postoji kontinuitet vršenja zločina i da on traje do danas. A njegovi završeci se niti naziru, niti mogu pretpostaviti. Podsjetimo na činjenicu da je prikrivanje osumnjičenih za izvršenje ratnih zločina kao i prikrivanje njihovih zločina aktualno i da traje. Tek strogim insistiranjem ili, shvatljivije kazano, ucjenama od onoga što se naziva međunarodna zajednica, izvršena su hapšenja najokorjelijih ratnih zločinaca i njihovo dovođenje pred lice pravde oslikano u instituciji Haškog tribunala.

Literatura

1. AIIZ inv. br. 2-4510, Službeni glasnik Republike Srpske, broj 22. od 26. novembra 1993, *Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, broj: 02-130/92, od 12. maja 1992.
2. Bassiouni M. Cherif, Final report of the United Nations Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), S/1994/674, - Annex VI - part 1/10 Study of the battle and siege of Sarajevo, 27 May 1994.
3. Bosna i Hercegovina, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, *Optužnica*, broj: KT-RZ-39/05, Sarajevo 22. marta 2006.
4. Bosna i Hercegovina, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, *Optužnica*, broj: KT-RZ-33/05, Sarajevo 30. decembra 2008.
5. Bosna i Hercegovina, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, *Optužnica*, broj: KT-RZ-42/05, Sarajevo 4. jula 2006.
6. Bosna i Hercegovina, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, *Optužnica*, Broj: KT-RZ-155/06, Sarajevo 6. decembra 2007.
7. Čekić, Smail – Muhamed Šestanović – Merisa Karović – Zilha Mastalić-Košuta (2010) *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
8. Čekić, Smail – Termiz Dževad (2007) *Definicije osnovnih pojmova teorijskog određenja istraživanja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
9. Deklaracija UN-a o zaštiti svih osoba od prisilnih nestanaka.
10. Divjak, Jovan (1999) „Prva faza rata 1992–1993: Borba za opstanak i nastanak Armije RBiH“, u: Zbornik radova *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995* (uredili Magaš, Branka – Ivo Žanić), Dani, Sarajevo.
11. Donia, J. Robert (2006) *Izveštaj vještaka: Od izbora do mrtve tačke: Geneza opsade Sarajeva 1990–1994*.
12. Dopunski protokol I uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba.
13. Drugostepena *Presuda* Draganu Damjanoviću, broj: X-KRŽ-05/51 od 13. juna 2007, Sud Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
14. Drugostepena *Presuda* Momčilu Mandiću, broj X-KRŽ-05/58 Sarajevo, 1. septembra 2009.
15. Drugostepena *Presuda* Radoju Laloviću, broj: S1 1 K 005589 11 Kžk (veza X-KRŽ-05/59) od 5. jula 2011, Sud Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
16. Drugostepena *Presuda* Radu Veselinoviću, broj: S1 1 K004648 11 Kri (X-KR-05/111) od 9. novembra 2011.
17. Drugostepena *Presuda* Soniboju Škiljeviću, broj: S1 1 K 005589 11 Kžk (veza X-KRŽ-05/59) od 5. jula 2011.
18. Henckaerts, Jean-Marie – Louise Doswald-Beck (2005) *Običajno međunarodno humanitarno pravo*, tom I – *Pravila*, Međunarodni komitet Crvenog križa, Cambridge University Press, Cambridge.
19. <http://ckcentarsarajevo.ba/zakon-o-nestanim-osobama.html>.
20. <http://www.sarajevo.ba/en/stream.php?sta=2&gg=2003&mm=2&kat=134>.

21. <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/ohz4nh78h77HR0EaZKOzE=>.
22. <http://www2.ohchr.org/english/law/disappearance-convention.htm>.
23. ICTY, predmet broj: IT-00-39 i 40/1; ICTY, predmet broj: IT-00-39; ICTY, predmet broj: IT-02-54; ICTY, predmet broj: IT-03-67; ICTY, predmet broj: IT-04-81; ICTY, predmet broj: IT-08-91; ICTY, predmet broj: IT-09-92; ICTY, predmet broj: IT-95-5/18; ICTY, predmet broj: IT-96-20; ICTY, predmet broj: IT-98-29; ICTY, predmet broj: IT-98-29/1; ICTY, predmet IT-98-29/1-T; ICTY, predmet IT-98-29-T.
24. Krivični zakon Bosne i Hercegovine (prečišćeni tekst), „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15.
25. Krivični zakon Bosne i Hercegovine, „Službeni list Bosne i Hercegovine”, 37/03.
26. Presuda Apelacionog vijeća Veselinu Vlahoviću, broj: S1 1 K 004659 11 KrI, 19. juna 2014, Sud Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
27. Presuda Momčilu Mandiću, broj: X-KR-05/58 od 18. jula 2007, Sud Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
28. Presuda Radu Veselinoviću, broj: X-KR-05/46 od 30. juna 2009, Sud Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
29. Presuda, Međunarodni sud pravde u predmetu Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, paragraf 328.
30. Primjena Zakona o nestalim osobama Bosne i Hercegovine, *Udruženje „Vaša prava Bosne i Hercegovine“*, septembar 2009.
31. Prvostepena Presuda Draganu Damjanoviću, broj X-KR-05/51 od 15. decembra 2006, Sud Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
32. Prvostepena Presuda Soniboju Škiljeviću, broj X-KR-05/59 od 16. juna 2010, Sud Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
33. Prvostepena Presuda Srpku Pustivuku, broj: S1 1 K 003345 10 Kri Sarajevo, 20. decembra 2012, Sud Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
34. Smajkić, Arif (2008) „Stradanja stanovništva grada Sarajeva u periodu 1992–1995. godine“, u: Opsada i odbrana Sarajeva 1992–1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
35. Šadinlija, Mesud (2014) „Prsten za glavu aždaje: Sarajevo u strateškim ciljevima Republike Srpske 1992–1995“, Radovi – knjiga XVII/3, Filozofski fakultet, Sarajevo.
36. www.historija.ba.
37. Zakon o nestalim osobama Bosne i Hercegovine.